

**MİSTİK KANALDAN SUFİZM DOKTRİNİNİ VE KLASİK
ŞİİR POETİKASINI
TÜKET/EMEY/EN MODERN ŞİİR**

*Hasan AKTAŞ**

ÖZET

Klasik çağın şiiri divan ve tasavvuf gibi iki ana kanaldan akıyordu. Bu iki kanalın şiiri Kur'an ve Hadis gibi çok güçlü iki epistemik/temel kaynağa dayanıyordu. Divan ve tasavvuf şiiri, bir anlamda bu iki köklü/epistemik kaynağın lâdini/zahirî ve mistik/batınî perdeden açılımıdır. Bu açılım, zaman zaman mazmunlarla mühürlenerek sahicleştirilmiş ve klasikleştirilmiştir. Bu bir anlamda divan şiirinin gizli bir hazineye dönüşmesine yol açmıştır. Modernizm ile ansızın hazinelerini yitiren Türk şiiri, aşırı derecede sınır tanımaz bir saldırganlıkla modernleşmiş ve pozitivistleşmiştir. Bu marjinallik, kısa sürede modern şiirin önünü tıkamıştır. Bu tıkanmışlık, yeni açılımları zorunlu kılmış ve bu açılım da divan ve tasavvuf şiirine doğru olmuştur. Bu yönelişe rağmen modern şiir, mistik şiiri/sufizm doktrininini ve divan şiirini üretmesine rağmen bir türlü tüketememektedir. Zira divan şiiri ve mistik şiirin muhteşem hazinelerini tüketmeye modern şiirin gücü yetmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Tasavvuf, Mistik Şiir, Modernizm, Kur'an ve Hadis

* Yrd. Doç. Dr. , Rize Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü RİZE. yortsavulhaktas@hotmail.com

**MODERN POETRY THAT COULD/COULDN'T EXHAUST
THR CLASSICAL POETICA AND SUFISM DOCTRINE
FROM A MYSTIC CHANNEL**

ABSTRACT

The poetry of classical age was pouring from two main vessels as Divan and Mysticism. The poem of these two channels were standing on two strong epistemic/basic source like Quran and Tradition. Divan and mystic poetry are in a way a secular/visible and mystic/esoteric evolution of these two rooted/epistemic source. This evolution is being made confirm and classical by sealing with secrets sometimes. In a way, this caused the Divan poetry turning into a hidden treasure. Turkish poetry which suddenly lost it's treasure with modernism, got contemporary and positivist with an agression of no borders. This marginality is stopped the modern poetry. This blockage entailed new development which was through the Divan and mystic poetry. Although this tendency, modern poetry couldn't exhaust Divan and mystic poetry/sufism doctrine as it produce them. Because, modern poetry hasn't got enough power to exhaust the wonderful treasure of Divan and mystic poetry.

Key Words: Divan Poetry, Mysticism, Mystic Poetry, Modernism, Quran and Tradition.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

*Pervâne uçtu,
döndü, eritti kendini.
Resimsiz, cisimsiz,
unvansız hâle geldi.*

*Artık ne için
dönecekti ki şekillere?
Vuslattan sonra hangi
hâl var ki döne?*

Hallâc-ı Mansûr

*Dervişlik olaydı tâc
ile hurka/Biz dahi
alırdık otuza kırka
Yunus Emre*

*Metafizik, düşünce vasıtasıyla dünyayı bütün
halinde kavrama teşebbüsüdür.*

*Bu teşebbüs iki ferdî beşerî temâyülün kâh
birleşmesi, kâh ihtilâfıyla gelişmiştir ki, bunlardan
biri mistisizm, diğeri ilimdir.*

*Bazı insanlar bunlardan biri ile büyük
olmuşlardır, bazıları da diğeri ile.*

Ama en büyükleri her ikisini birleştirenlerdir.

Bertrand Russel

*Sanatkâr, hadiseler karşısında
kendi iç dünyasına çevrilen bir metafizikçidir.
O, ruhun dünya ile çarpışmasını dikkatle takip eder ve
içindeki mistik ritmi, hislerin sembollerine bürüyerek bize anlatır.*

Nurettin Topçu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Türk edebiyatında, modern (metodolojik/teorik) anlamda tasavvuf araştırmaları ilk olarak Fuat Köprülü¹ ile başlamıştır. Fuat Köprülü'nün, 1919 yılında yayınlanan Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı kitabı şüphesiz ki bu alanın en önemli eserlerindedir. Daha sonra tasavvuf araştırma ve incelemelerini Abdülbaki Gölpınarlı² devam ettirmiş ve tasavvuf disipliniyle ilgili pek çok eser kaleme almıştır. Bu iki isme tasavvuf tarihiyle ilgili özgün kitaplar neşreden Ahmet Yaşar Ocak³ gibi yetkin bir ismi de eklemek gerekir.

Tasavvufun yerli otoritelerinin yanında özellikle yabancı otoriteleri anmak etik bir zorunluluktur. Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî ve Pir Sultan Abdal ile ilgili pek çok çalışmaya imza atan Irène Mélikof⁴ gibi önemli bir ismi saymamız zorunluluktur. Onun, Hoca Ahmet Yesevî, Fazlullah-ı Hurûfî ve Seyyid Nesîmî incelemeleri 1993 yılında Uyur İdik Uyardılar adıyla Türkçeye çevrildi. Oryantalizm, Hallâc-ı Mansûr'dan Pir Sultan Abdal'a kadar bizim kültürümüzde üzerinde kalem oynatmadık hiçbir alan bırakmadı. Bizler, Hallâc-ı Mansûr⁵ gibi 'aşk şehidi' olarak anılan büyük bir sûfîyi Fransız arkeologu Louis Massignon'dan öğrendik. Bir dünya tarihi içerisinde Hallâc-ı Mansûr üzerine en özgün/yetkin/doygun ve oylumlu ilk çalışmayı yapan odur. Mevlâna ile ilgili ihatalı/kuşatıcı ve kapsamlı

¹ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1919

² Abdülbaki Gölpınarlı'nın önemli bazı eserleri: Melâmîler (1930), Mesnevî (1943-46), Yunus Emre Divanı ve Risaletü'n-Nushiyye (1943), Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi (1952), Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik (1953), Divan-ı Kebîr (1957-60), Yunus Emre ve Tasavvuf (1961), Mantuku't-Tayr (1962), Mevlevî Âdab ve Erkânı (1963), 100 Soruda Tasavvuf (1969), 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar (1969), Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri (1978).

³ Ahmet Yaşar Ocak'ın önemli bazı eserleri: Babaîler İşyanı (1980), Veysel Karanî ve Üveysîlik (1982), Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri (1983), Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri (1984), İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut İlyas Kültü (1985), Türk Sûfilîğine Bakışlar (1996), Osmanlı Toplumunda Zındıkları ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (1998), Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (1999).

⁴ Irène Mélikof, **Uyur İdik Uyardılar**, Çeviren: Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993; **Hacı Bektaş [Efsaneden Gerçeğe]**, Çeviren: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 1994

⁵ M. Louis Massignon: İslâm'ın Mistik Şehidi/Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi, Çev: İsmet Berkan, Ardiç Yayınları, İstanbul, 2006

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

çalışmalar yapan ve Mevlânâ'yı dünyaya tanıtan Annemarie Schimmel⁶ adında bir Alman teolog, ilahiyatçıdır. Yunus Emre'yi dünyaya tanıtan da Anna Masala⁷ adında bir İtalyan türkologdur. Şeyh Bedreddin'i bir Bizans tarihçisi olan Dukas ile Michel Balivet ve Radi Fiş gibi Batılı bilim adamlarından⁸ öğrenmek kim bilir ne kadar da acıdır.

İslâm düşüncesi (tarihi)⁹ içerisinde tasavvuf kadar neşv ü nemâ bulan bir başka doktrin ve felsefe yoktur. İslâmiyet'in tarihî süreç içerisinde önce Araplarda, sonra da İranlılarda başlaması gibi tasavvuf da Türklerden önce Araplarda ve Acemlerde başlamıştır. Türk tasavvufu da işte bu yolla şekillenmiştir. Türk mistik(sûfi)lerine örnek olan ilk eserler İranlı büyük mutasavvıf şair Feridüddün-i Attar'ın Pendnâme, Mantuku't-Tayr ve Tezkiretü'l-Evliya gibi eserleri olmuştur. Bu eserlere elbette ki Hâkim Senâî'nin Hadikatü'l-Hakika adlı eserini de eklemek gerekir. Tasavvuf konusunda eser veren ilk Türkler arasında Necmeddin-i Kübra, Genceli Nizâmî ve Mevlânâ gibi tarihî şahsiyetleri saymak mümkündür. Bunlar eserlerini geleneğe uyarak Farsça yazmış olmalarına rağmen tasavvuf konusunda oldukça ilginç ve özgün görüşler ortaya koydular. Bu eserler tasavvufun ilk teorisini oluşturma gayret ve çabaları olarak değerlendirilebilir. Zamanla dilde Farsça geleneğini aşan ve kendi ana dilleri Türkçe ile yazan şiirde Yunus Emre ve nesirde de Sinan Paşa gibi önemli tarihî şahsiyetler yetişti. Bunlar, Türklerin mistik alandaki ilk mütefekkirleridir. Tasavvuf, bu bağlamda Türkler için bir tefekkür tarihi¹⁰ olmuştur. Hilmi Ziya Ülken; Genceli Nizamî, Necmeddin-i Kübra ve Mevlânâ gibi mutasavvıfları klâsikler grubu içinde değerlendirirken öbür büyük mutasavvıfları da kendi tarzınca tasnif eder. Bu tasnife göre Hoca Ahmet Yesevî, Bahaüddin Nakşibend,

⁶ Annamaria Schimmel, **Mevlânâ Hindistan'da**, Konya, 1978; **Ben Rüzgârım Sen Ateş** [Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî: Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri], İstanbul, 1999; **Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm**, İstanbul, 2002; **Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Şark ve Garpta Tesirleri**, Gutenberg Matbaası, Ankara, Tarihsiz

⁷ **Anna Masala**, Türkiye'de gezip görmediği tekke ve türbe kalmayan, bizi bizden daha iyi anlatacak kadar güzel bir Türkçesi olan, kendini manevi Türk olarak kabul eden bir İtalyan türkolog hanımefendi.

⁸ DUKAS, **Bizans Tarihi**, Çev. V. L. Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1956; Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin [Tasavvuf ve İsyân]**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; Radi Fiş, **Ben de Halimce Bedreddinem**, Çev. Mazlum Beyhan, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2001

⁹ Hilmi Ziya Ülken, **İslâm Düşüncesi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2000

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, **Türk Tefekkürü Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 201-213

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Hacı Bektaş-ı Velî, Sultan Veled, Hacı Bayram-ı Velî ve Eşrefoğlu Rûmî ‘teşkilatçı’ olarak nitelendirilir. Hoca Ahmet Yesevî aynı zamanda sırrî hikmetin pîridir. Yunus Emre ve Sinan Paşa ise sırrî edebiyatın öncüleridir. Şeyh Bedreddin, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Bursalı İsmail Hakkı ise sırrî tefekkürün avangart isimleridir.

Din ve tasavvuf; öğretiyeylem/teori boyutlarıyla birey merkezli toplumsal süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Din; beşerî/fiziksel/dışsal dünyadan lahûtî içsel âleme aralanan bir kapıdır. Tasavvuf ise aralanan bu kapıdan içeri girerek beşerî/fiziksel/dışsal dünyanın kesafetinden, yani ki kesretinden arınarak (katharsis) bu âlemden insanın kendisi ile birlikte Tanrı’yı seyretmesidir. Dışarıdan müdahalelerle tasavvufu/divan şiirini Kur’an ve Hadis dışına taşımaya çalışan yabancı veya yerli Oryantalizmin çömezlerinin bu işin özünü/orijinini hiçbir şekilde algılama, anlama ve kavrama şansları yoktur. Bu tespitimiz, onların bilmediklerinden veya cehaletlerinden kaynaklanan bir durum değildir, tamamen ideolojik yaklaşımdan kaynaklanan bir durumdur. Divan şiiri ve tasavvufu ilgili metodolojik/teorik hiçbir ciddi araştırmaya girmeden onun kaynağını Kur’an ve Hadis dışı alanlara bağlamak son derece yanlıştır. Hiçbir şüpheye mahal bırakılmayacak şekilde divan şiirinin ve tasavvufun kaynağı Kur’an ve Hadis’tir. Kur’an ve Hadis’in dışında gösterilen bütün alan ve disiplinler, işin süsü ve figüratif yönüdür. Bunu delilleriyle/ belgeleriyle ilk defa ortaya koyan Batı dünyasının namuslu âlimlerinden Fransız bilim adamı Louis Massignon¹¹ olmuştur. Divan şiirini kendi orijininden saptırmadan objektif bir bakış açısı ile incelemeye çalışan batılı bilim insanları halkasına Walter G. Andrews¹² ve Victoria R. Holbrook¹³ gibi isimleri de eklemek gerekir. Andrews, divan şiirinde tenkit, Holbrook ise Şeyh Galib’in Hüsn ü Aşk mesnevisi üzerine akademik çalışmalar yapmışlardır. Oryentalistlerin Osmanlı divan şiirini ve tasavvufu Kur’an ve Hadis’in dışında konuşlandırma çabaları boşunadır. Divan şiirinin zahirî yönü olduğu gibi bâtinî bir yönü de vardır ve batınî yön zahirî yönden çok daha öndedir.

¹¹ Seyyid Hüseyin Nasr, Modern Dünyada Geleneksel İslam, Çevirenler: Savaş Şafak Barkçın-Hüsamettin Arslan, İnsan Yayınları, İstanbul, 19889, s. 278

¹² Walter G. Andrews, Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

¹³ Victoria R. Holbrook, Aşkın Okunmaz Kıyıları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Tasavvufun kaynağı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Tasavvuf gibi özgün bir disiplin ve felsefeyi İran, Hint, Yeni Eflatunculuk, İbranî-Hıristiyanlık gibi kaynaklara bağlayan Oryantalistler¹⁴ fikrî pozitivist saplantılarından dolayı bu görüşlerini sağlam bir şekilde belgelendiremediler. Mezkûr bu oryantalistler tasavvufun imanın bir boyutu ve İslâm'ın iç boyutu, yani derûnî cephesi olduğunu anlasalar da anlamak istemezler, illâ ki onu kendi asıl kaynaklarının dışında bazı yabancı kaynaklara bağlamak isterler. Divan şiiri ve tasavvuf, Kur'an'ın ve Hadis'in bir yorumudur, onu bir okuma tarzı ve özellikle de belirtmek gerekir ki bir yaşama biçimi ve felsefesidir. İnsan, Allah ile ancak mecazi olarak konuşabilir. Büyük Fransız düşünürü Roger Garaudy'nin¹⁵ ifadesiyle tasavvuf, eylemin derûnîleşmesi (özümsemesi) ânıdır. Yine Garaudy'nin ifadesi ile tasavvuf, İslâm'ın şekilcilğe, âyinciliğe ve kuralcılığa dönüşüp donuklaşmasını önlemeyen önemli bir disiplindir. Tasavvuf, bana göre de toplumlari kapalı toplum/cemaat olmaktan çıkaran önemli bir disiplin ve kurumdur. Tasavvufa düşmanlık 'açık toplum'a düşmanlıktır. Tasavvuf olmamış olsaydı, sadece katı kurallardan ibaret, hoşgörüden son derece uzak dogmatik/statükocu ve fosilleşmiş bir İslâm ile yaşamak zorunda kalırdık. Tasavvuf, İslâm'ı naif ve estetik boyutta hayata geçirme projesi ve bunlardan da öte bir yaşam felsefesi olarak karşımıza çıkar. Mutasavvıflar da elbette bu projenin en sahih/sahici mimarlarıdır. Tasavvuf, bir doktrin, öğreti ve yaşam felsefesi olarak büyük sûfiler sayesinde aşkınlaşmış ve evrenselleşmenin kapılarını zorlar hâle gelmiştir. Bugün Amerika'da en çok okunan kitaplar arasında Mevlânâ'nın ünlü Mesnevî'sinin bulunması bunun en önemli kanıtlarından biri sayılmalıdır. İnsanlık, ancak ve ancak Yunus Emre'yi anladığı zaman, barış ve kardeşlik içinde yaşayacaktır.

Sanat ise; dışsal ve içsel dünyanın dönüşümü/değişimi ve başkalaşımı olarak dışsal ve içsel gerçekliklerin ötesinde üçüncü bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü boyut, disiplinler arası ilişkilerin yoğun olarak kurgulandığı bir arenadır. Bu arena da bir vizyon ve konjonktür meselesidir. Sanat vizyonundan/perspektifinden/konjonktüründen din ve tasavvufun yeniden üretilmesi/algılanması ve var olandan kaçış projesi olarak biçimlenmektedir. Gerek dinsel teoriler, gerek tasavvuf teorileri ve gerekse sanat, karşımıza hep bir kaçış olarak çıkmaktadır. Hülasa kaçış teorileri sanatın ve hayatın hemen her alanını kalın duvarlarla

¹⁴ Mahir İz, Tasavvuf, Rahle Yayınları, İstanbul, 1969, s. 85-89

¹⁵ Roger Garaudy, İslâm ve İnsanlığın Geleceği, Türkçesi: Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 1990, s. 31-44

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

sağlam bir şekilde kuşatmış durumda. Şiir, bu kaçışların soyut düzeyde en çok belirginleştiği/yoğunlaştığı bir formdur. Bu kaçış, divan şiirinde kesretten vahdete doğru bir kaçış olarak belirginleşir.

Türk şiiri başlangıcından bugüne din ve tasavvuf öğretisi ile öylesine içli-dışlıdır ki adeta et ve tırnak gibi birbirlerinden ayrılmaz bir beden bir birine yakın iki organı gibi olmuşlardır. Türk sanatçıları çağlar boyunca genelde sanat, özelde ise şiir perspektifinden din ve tasavvufu çok güzel bir biçimde yorumlamışlardır. Türk şiirinde bu, bir gelenek halini almıştır. Türk şiirinin epistemik temellerini hiç bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde din ve tasavvuf oluşturmaktadır. Din ve tasavvufun kaynağı ise Kur'an ve Hadis'tir. Osmanlı divan şairlerinin hemen büyük çoğunluğu sûfidir, sûfi olmasa bile tasavvuf bilgilerini (malzemesini) kullanan kişilerdir. Mutasavvıfların önemli bir kısmı hem halk arasında hem de şiirde birer kült haline gelmişlerdir. Bu sûfiler çoğu kez şair ve hatta filozofturlar. Osmanlı divan şiirinin genel tematik yapısı tasavvufî epistemoloji üzerine inşa edilir. Oryentalist Gibb ise Osmanlı divan şiirinin epistemolojisini Mûsevî Kutsal Kitaplarına¹⁶ bağlıyordu. Bu son derece insafsız ve ön yargılı bir yaklaşımdır, üstelik baştan sona yanlıştır. Oryantalizm, katı bir Modernist anlayışla Türk şiirini kilitleyen ve onun üzerine doğru dürüst bir kelâm eylemeyen yerli intelijansyanın entelektüel duruşuzluğundan ve tavırsızlığından azamî derecede yararlanmaktadır. Oryantalizm, intelijansyanın ve sosyal hayatın boşluklarını naif ve acımasız bir şekilde dolduruyor.

Tasavvufta birbirine çok aykırı ve hatta birbirine taban tabana zıt okul ve doktrinlerden bahsedilebilir. Elbette ki bu sûfilerin hayatı algılama ve okuma biçimidir. Onları bu yönleri ile hayat felsefesine dair önemli kuramlar olarak kabul etmek zorundayız. Bu yüzden hemen hepsinde her tür karaktere ve meşrebe hitap eden muhtelif yönler mevcuttur. Tasavvufta bu bağlamda oldukça önemli mektepler (okullar) doktrinler¹⁷ mevcuttur. Tasavvuf mektepleri ve doktrinleri arasında Nişabur Mektebi, hicri 3. asırda Fütüvvet ve Melâmet özellikleriyle ön plana çıkar. Nişabur Mektebi'nin en çok tanınmış sûfileri arasında Bayezid-i Bistâmî gibi önemli bir şahsiyet vardır. Şam Okulu ise Açlık ve Gece İbadeti'ni esas alır. Bağdat Mektebi Tevhit ve Aşk'ı esas alır. Ünlü Ma'rûf-ı Kerhî bu okuldan yetişmiştir. Seriyüs's-Sakatî, Cüneyd-i Bağdadî, Musâhibî, Coşkulu

¹⁶ Elias John Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiiri Tarihine Giriş, Tercüme: A. Cüneyd Köksal, Köksal Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 44

¹⁷ Mehmet Necmettin Bardakçı, Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 221

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Nûri de bu okuldan yetişmiş ünlü sûfilerdir. Bu okulun en renkli siması ise hiç şüphesiz ki 'aşk şehidi' olarak anılan Hallâc-ı Mansûr'dur. Mısır Mektebi ise Marifet ve Muhabbet gibi iki temel öge üzerine inşa eder doktrinini. Bu ünlü okulun temelleri Zünnûn-ı Mısırî tarafından atılmıştır. Horasan Okulu'nun ana doktrini/felsefesi ise Tevekkül üzerine kuruludur. Basra Okulu ise paradigmasını korku ve ümit ile hüznün ve sevgi üzerine bina etmiştir. Bu okul Korku ve Hüznün Mektebi olarak da bilinir. Bu okulun en tanınmışları arasında Hasan-ı Basrî ve Rabiâtü'l-Adeviye gibi oldukça önemli iki isim vardır. Bu arada tasavvuf kitaplarında hemen hiç söz edilmeyen Rumeli Mektebi'nden de söz etmek gerekir. Bu okulun temel ilkesi Aşk ve Hoşgörü'dür. Bu okulun mensupları arasında Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî, Ahi Evran ve Yunus Emre sayılabilir. Ayrıca Muhyiddin-i Arabî ile sistematik hâle gelen ve Sadreddin-i Konevî ile süren Endülüs Mektebi'ni de unutmamak gerekir. Endülüs Okulu'nun temel ilkeleri ilim ile vahdet ve hoşgörü ile aşk olarak karşımıza çıkar.

Sadece zahirî şeriat (kabuk) bilgisine sahip olanlar, bâtinî (öz) tasavvuf bilgisine sahip olan ârifleri/sûfileri anlayamazlar. Nitekim şeriatın katı/zahirî kurallarına göre hareket eden ve bu doğrultuda fetva veren Kanûnî döneminin Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'nin bir mahalledeki zaviyede "Cennet cennet dedikleri / Bir ev ile birkaç hûrî / İsteyene ver sen anı / Bana seni gerek seni" ilahisinin okunduğunu, bunlara şer'an ne yapılmak lazım geldiğini soran birine verdiği cevap şudur: Katledilmeleri mübahdır.¹⁸ Eğer doğruysa bu cevap çok önemlidir ve Yunus Emre'den sonra Molla Kasımlığın katı ve radikal bir ideoloji haline geldiğinin somut göstergesidir. Divan şairlerinin sürekli cephe aldıkları ve yerden yere vurdukları 'zâhid' tipi, gerçek hayatta bu tür mollalar mıydı acaba? Oğlanlar şeyhi İsmail Maşukî hakkında idam kararı veren kişinin İbn-i Kemal olduğunu ve Ebussuud Efendi'nin de sonradan bu fetvayı onayladığını unutmamak gerekir. Ebussuud Efendi, elbette bununla da kalmıyor, İsmail Maşuki'nin öldürülmesini tenkit edenlerin de öldürülmesi gerektiği yönünde sert ve radikal fetvalar veriyor. Ebussuud Efendi'nin marifetleri elbette ki bunlarla da sınırlı değil, onun kahve içmenin de günah olduğu yönündeki fetvası da dikkate değerdir. Üstelik kendisinin büyük bir işgüzarlıkla kahve içmenin haram olduğuna dair Kur'an ve Hadis'ten deliller getirmesi ise çok daha bir anlamlıdır. Ebussuud fetvalarının¹⁹ eğer bu kadar olduğunu düşünüyor iseniz,

¹⁸ Atilla Özkırmı, Edebiyat İncelemeleri [Edebiyat Yazıları I], Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 55

¹⁹ Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları, İstanbul, 1972, s. 147-149, 197-202

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

elbette ki yanılıyorsunuz. Satranç oynamak, çalgı çalmak ve dinlemek, güreşmek, canbazlık yapmak ve dahi boza içmek büyük günahlardandır. Bu dehşet-engiz bilgilerden sonra Osmanlıda dinî bürokrasinin hangi şablonik ve statükocu zihniyetteki kişilerin elinde olduğunu herhalde yorumlamak gereksizdir.

Hallâc-ı Mansûr'u, 'ene'l-hakk' dediği için idam eden zahirî şeriat ulemâsının da Molla Ebussuud Efendi'den ve Yunus Emre'nin şiirlerinin üçte birini ırmağa atan ve üçte birini de yakan Molla Kasım'dan hiçbir farkı yoktur. Ene'l-hakk gibi oylumlu, ihatalı/kuşatıcı ve tefekkür gerektiren bir söylemi anlamayacak kadar dinde hassas, muhakeme-i akliyede noksan olan bu sıradan insanlar devletin dini bürokrasisinin önemli noktalarına gelerek zahiri fetvalarla ve kendi cehaletleriyle toplumu idare etmeye çalışıyorlardı. Bu ulemâ görüldüğü kadarıyla taklidî imandan tahkîkî imana geçememiş ve istisnasız her şeyi maddeye/zâhire göre yorumlayan bir nev'i o zamanın Müslüman materyalistlerdir. Şehâbeddin-i Suhreverdî'yi katledenler, Hallâc-ı Mansûr'u darağacına çekenler, Seyyid Nesîmî'nin derisini yüzdürenler, Şeyh Bedreddin'i idam edenler de aynı mantalitenin aynı ağır Müslümanlarıdır! Edebî söylemi ve bilgiyi dışlayan zahirî ulemânın en son geleceği nokta işte burasıdır: Sembol, mecaz, ironi, metafor ve benzeri edebiyat/belagat disiplininin hiç haberi olmayanların hayatı, evreni, insanı ve vuku bulan olayları Aristo'nun düz mantığından çok daha aşağı/basit düzeylerde anlayacakları kesindir. Bunların retorik ve estetikten de hiç haberleri yoktur, hayatlarına tek hâkim olan şey sonsuz sayıdaki rakamlardır.

Bu arada tasavvufu ezoterik bir doktrin gibi göstererek onu Masonluğa²⁰ yamamaya çalışanlar da var. Tasavvufun hiç şüphesiz ki batınî bir yönü vardır, fakat tasavvuf ezoterik bir doktrin değildir. Ezoterizm, seçkin bir anlayışa sahip olmasına rağmen, tasavvuf halkın içinde halk ile beraberdir. İbrahim Edhem'in, Yunus Emre'nin veya Hacı Bektaş'ın neresi/hangisi seçkin elit bir sınıfın üyeleri acaba? Masonluğun gizli bir yönünün olduğu âşikâr olmasına rağmen tasavvufun hiçbir gizli yönü yoktur. Masonluk, elbette ki ezoterik mahiyet/içerik taşıyabilir, fakat bu olgu asla tasavvufu ezoterik kılmaz. Tasavvuf, nev-i şahsına mahsus özgün bir öğretî/doktrin ve felsefedir.

Hermeneutik terimi klasik Yunan mitolojisinde "Tanrı'nın buyruklarını insanların anlayabileceği bir şekilde mensubu bulunduğu

²⁰ Cihangir Gener, *Ezoterik-Batını Doktrinler Tarihi*, Gece Yayınları, Ankara, 1995

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

kavmin diline çeviren haberci”²¹ anlamına gelir. Peygamberler de kendi kavimlerine Tanrı'nın buyruklarını ileten habercilerdir. Mutasavvıflar (sûfiler) ise bu habercinin getirmiş olduğu haberleri/vahiyeleri yorumlayan kimselerdir. Divan şairleri de retorik yönünden bu kategoriye dâhildir. Bu anlamda divan şairleri ve sûfiler en büyük hermeneutikçi sayılırlar. Şu var ki sûfiler, şairlerden farklı olarak yorumlarına yaşamı katarlar. Bu nedenledir ki teori ile pratiğin uyuştuğu tek hayat biçimini yeryüzünde sûfiler inşa etmişlerdir. İnsanlık tarihinde bunun ikinci bir örneği yoktur. Onlar öğrendikleri, inandıkları ve yorumladıkları bütün ilkeleri hayata geçirirler, kesinlikle 'yaşadıklarına inanma' gibi yaşamın anlamını küçültücü/daraltıcı atraksiyonlara itibar etmezler. Hermeneutikçiler ise sadece yorumlarlar. Geç dönem Yunancasında hermeneuia nasıl “bilgece açıklama” anlamına geliyorsa sûfiler için de tasavvuf öylesine katmanlı ve derinlikli ‘bilgece açıklama’ ve ‘bilgece yaşama’ anlamına gelir.

Tasavvuf/batınîlik, sûfilere ve şairlere bir çeşit İslam hermeneutiği kazanımı sağlamıştır. Sûfiler ve şairler, bu açıdan ileri derecede hermeneutikçi sayılırlar. Kur'an-ı Kerim'i ve Hadisleri en marjinal ve uç boyutlarda açımlayabilen onlardır. Hallâc-ı Mansûr'un 'ene'l-hakk' söylemi bir çeşit mistik hermeneutik sayılır. Zahirileri yerinden zıplatan bu söz aslında Kur'an-ı Kerim'in bir çeşit hermeneutik yorumu ve açılımı, yani tefsiridir. Cüneyd-i Bağdadî'nin "cübemin içerisinde Allah'tan başkası yoktur" sözü bir anlamda vahyin yorumudur. Bayezid-i Bistâmî'nin, "benim şânım ne yücedir" şeklinde ifade ettiği şathiyatı da ancak ve ancak mutlak bilgiye ve hakikata ulaşan insanların beyan edebilecekleri bir sözdür. Sûfiler bu bağlamda şairlerle birlikte en derin edebî metinleri üretmiş sayılırlar. Yunus Emre'nin şathiyatlarını da hesaba katarak bu alanda üretilen edebiyatın ne kadar üst düzeyde elit bir edebiyat olduğu görülür.

Sûfî için ‘ân’, özeldir. Gelenek, geçmiş ile Modernizm, gelecek ile ilgilenirken, sûfiler ise sadece ân ile ilgilenirler. Geçmişin ve geleceğin ideolojileri olan romantizm/nostalji ve para/kapital üzerine kurulu oldukları için ütöpiktirler. Ân ise yaşamı bir felsefe haline getirilen sûfilerin doktrinidir. Zamanı evcilleştiren gelenek ile modernizm duygu ile para arasında müthiş bir gerilim hattı kuruyor ve bunu ranta dönüştürüyordu. Sürekli geçmiş ve gelecekle meşgul olan ve ânı bir türlü yaşam biçimine ya da felsefesine dönüştüremeyen bu ideolojiler şimdileştirilememiş zaman ile meşguller. Halbuki şimdileştirilememiş zaman insanın bir işine yaramaz. Geçmiş avuntu,

²¹ Doğan Özlem, Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri I-II, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

gelecek ise kuru bir umuttur. Zamanın zamansızlığını yaşayan sūfî, zaman(1)sızlığı en boyutlu bir şekilde bütün buutlarıyla dolu dolu yaşar. Zamanın zamansızlığı Allah'ın zamansızlığı ile kulun zamanının (ânın) bulunduğu Tanrı ile yaşanabilir bir zamandır. Bu, sūfîlerin zamanı (ânı), suyun, şekeri/tuzu eritmesi gibi bir şeydir. Dünyevî olan(a)lara yaklaşma sūfîler için bir körelmedir. Körelme, basiret ve feraset gözlerinin kapanmasıdır. Can evinin ruhsuz kalması, can kulağının işitmemesi, can gözünün görmemesi, can teninin hissetmemesi, can burnunun kokuları algılayamamasıdır.

Sūfîlerin istisnasız olarak bütün organları tanrısal/ilâhî kaynaklı farklı farklı sıfatlarla eşleşmiş bir haldedir. Sūfî, (lâ-teşbih) Allah adına Allah'ın gözüyle görür, Allah adına Allah'ın kulağı ile işitir, onun varlığı adına hisseder, onun gibi güzelliklere mübtelâdır ve güzelliklerin kokusuyla canına can katar. Bu bağlamda hiç şüphesiz ki bir kozmik körleşmenin ve kozmik işitmenin bilinç açıklığıyla gönül gözünün açıklığından bahsedebiliriz. Hakkın katından gelen ilm-i ledün bilgilerini en iyi okuyan kimselerdir. Şer'î ve zahirî ilimler melek ve peygamber aracılığı ile gelirken, ledün bilgileri ise doğrudan doğruya aracısız olarak Hakk'tan gelir. Bu ilim sūfiye özgü mahrem bir sır bilgisidir ve gerekli olmadıkça ortalığa fâş edilmez. İnsan-ı kâmil mertebesine ancak ilm-i ledün adı verilen bâtın ilmi tahsil edilerek ulaşılabilir.

Divan şiiri lokal ve homojenik bir tasavvuf sistemine veya doktrinine bağlı değildir. Her sūfînin doktrini farklıdır, bu doktrinler bazen adeta birbirine taban tabana zıtmış gibi dururlar. Bu tezatlık (ayrılık) hakikatın bir yönünü temsil etmeyle ilgilidir. Hakikatın bir yönü böylece bu sūfîler elinde bir doktrin/öğreti/felsefe haline gelmiş oluyor. Elbette ki bütün mutasavvıfların her birinin öğretisi/doktrini ayrı ayrıdır. Bu doktrinler birbirine zıtmış gibi görünüyorsa da işin aslı hakikatta öyle değildir. Bütün tasavvuf doktrinleri doğrudur. Hatta birbirine zıtmış gibi görünen doktrinler de doğrudur. Yalnız her bir doktrin pek çok eksik noktası vardır. Herhangi bir doktrini önceleyen tasavvuf ekolü diğer doktrinleri dışalayamaz. İbrahim Edhem'deki 'fakr' ile Hacı Bayram'daki 'gınâ' doktrini zahirde birbirine tamamen zıtmış gibi gözüküyorsa da aynı anda her ikisi de doğrudur. Zira bunların her biri sosyal hayatın farklı bir yönünü dolduruyor. Onların sosyal hayata ait olan doktrinleri şiirin temel yasasıdır. Yani metaforudur. Ünlü Rus dilbilimci Roman Jakobson, metaforu şiir dilinin temel koyucu özelliği, yani anayasası sayar.

Günümüzün önemli tasavvuf uzmanlarından Mahmut Erol Kılıç, Sūfî ve Şiir adlı takdire şayan çalışmasında Osmanlı tasavvuf şiirinin sembolizmini İbn Arabî'nin belirlediğini söylüyor. Buna ben

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Hallâc-ı Mansûr ile İbrahim Edhem ve özellikle de Bâyezid-i Bistâmî gibi büyük sûfileri ekleyerek katkıda bulunmak istiyorum. Kılıç, bu konuda “birçok Osmanlı şairinin fikrî anlamda üstadı İbn Arabî olmuştur, diyebilirim. Osmanlı şiiri onun görüşleriyle lebâleb doludur”²² diyor. İlginç bir anekdot olarak Humeyni gibi keskin bir radikal bile şiir yazmış olduğunu ve şiirlerinde İslam’ın haram kıldığı şarap motifini bolca kullandığını Kılıç’ın Sûfî ve Şiir adlı kitabının dipnotundan öğreniyoruz.

Müslümanlar ironi yapar ve metaforik konuşur, kâfirler de bu işin ilmini yaparlar. Türk milleti de varlığını şüphesiz ki şiire borçludur. Ahmet Yesevî dervişlerinin hemen her biri kendi çaplarında birer şair idiler. Onlar hikmetli şiir diliyle bütün Anadolu ve Rumeli topraklarının en ücra köşelerine varıncaya kadar İslamiyet’i tebliğ ettiler. Hatta öyle ki onlar İslamiyet’i kâl (söz) diliyle değil, hâl (yaşayış) diliyle tebliğ ettiler. Onların yaşama karşı olan hal, duruş ve tavırları bir tebliğ anlamına geliyordu. Bu yaşayış tarzı aynı zamanda bir yaşam vizyonu da oluşturuyor ve onları donanımlı bir hüviyet sahibi yapıyordu. İslamiyet, Ahmet Yesevî dervişlerince şiirselleştirilmiştir. Şiirsiz bir İslamiyet neredeyse mümkün değildir. Şiiri olmayan herhangi bir milletin şuurunun olduğu nerede görülmüştür? Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmî, Ahmet Yesevî, Mevlânâ, İbn Arabî, Yunus Emre, Âhi Evran bizim şuurumuzdur.

Muhyiddin-i Arabî’nin Arapça, Mevlânâ’nın Farsça, Yunus Emre’nin Türkçe yazması Osmanlı divan şiirinin epistemik temellerini oluşturur. Osmanlı epistemik bir cemaattir. Şiiri de epistemiktir. Kendinden olan bir epistemolojiden söz ediyoruz, Batı epistemolojisi gibi yapıştırma (sun’î) bir bilgi teorisinden değil. Referansı olmayan düşünce ve eylem kitschleşmenin bir ürünüdür. Referansı olmayan bir düşünceden de devrim/devinim fikri çıkmaz. Referansı olmayan düşünce çok tehlikelidir. Yozlaşma ve yobazlaşma/(dejenerasyon) gibi bir sonucu doğurur toplumda. İnsan modernleşmeden, insanın dışında yer alan objeler ölçüsüz ve ilkesiz bir şekilde modernleştirilmeye çalışıldı. Sıradan düz Aristo mantığına saplanan Osmanlı fikir hayatı Şeyh Bedreddin, Molla Lütü ve İsmail Maşukî gibi dehâları anlamaktan çok uzaktı. Sıradan mecaz ve metaforları anlamaktan bile çok uzak olan Osmanlı düşüncesi lügatçiliğe ve mealciliğe saplanıp kaldı. Bu yüzden toplumda bol bol Molla Kasımlar yetişti. İnsanlık tarihinin her aşamasında sosyal hayatın içinde hep var olan Molla Kasımlar (zâhidler), hep var olacaklardır. Bugün de bu tür Molla Kasımları her türlü ideolojinin içinde görmek mümkündür.

²² Mahmut Erol Kılıç, Sûfî ve Şiir, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 26

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Bütün tasavvuf ekolleri divan şiirinde söz konusu edilir ve şairlerin bu tasavvuf cereyanlarına bağlılıkları çok renkli bir tasavvuf haritası oluşturur. Osmanlı divan şiiri tasavvufun içinde akmıştır. Lâdinî (din dışı/arkhelaik) şairler bile tasavvufun dışında kalamamışlardır. Bâkî'yi bunlar arasında sayabiliriz. Hatta en seküler ve hedonist görünen Nedîm'i bile bu şairler grubuna dahil etmek mümkündür. Osmanlı şiirine tasavvufu hâkim kılan Hallâc-ı Mansûr, Mevlânâ, İbn Arabî ve Yunus Emre gibi büyük üstadlardır. Hiç şüphesiz ki bunlara İbrahim Edhem ve Bâyezid-i Bistamî gibi ekol şahsiyetleri de eklemek gerekir.

Osmanlı şiiri hikmet ve âhenk gibi iki temel üzerine inşa edilir. Öztürkçe muhipleri şiirin bedeninden ruhunu söküp aldıkları için onu sadece dil (iskelet/hayalet) olarak ortada bıraktılar. Osmanlı şiirinden ya da tasavvuftan beslenmeyen modern bir şiir var mıdır acaba? Osmanlı veya tasavvuf şiirinden beslenmeyen modern bir şiir olabilir mi? Modern olan aslında klasiktir, klasik olunmadan modern olunamaz. Osmanlı şairlerinin her birinin bir tarıkata mensup olduğu çok bilinen bir şey. Acaba Nedîm de bir tarikat mensubu muydu? Evet o harcîâlem, bohem ve uçrind görünen Nedîm bir tarıkata mensuptu. Bâkî de öyleydi, Neşâtî de. Mutasavvıf şairler kendiliklerinden pek bir şey söylemezler. Kalbe gelen ilham, sünûhat, vâridât, lâyhât, sâdirât ve ilkâ yoluyla lahûfî bir kanaldan/kaynaktan söylerler.

Günümüz şairleri de kuru lügatî bilgi ve kavramlarla tasavvuf muhtevalı şiirler yazmaktadırlar. Yaşanmayan bir hayatın yaşanmayan şiiridir aslında yazılanlar. Yani bir tür nostalji, tasavvufî içtenlik kuru bir metin haline getiriliyor. Sadece metinlerde yaşayan, sosyal hayattan alabildiğine uzak bir tasavvuf ile karşı karşıyayız bugün. Yani sadece içeriği boş kuru bir isim ve resimden ibaret nominal bir tasavvuf ile karşı karşıyayız. Tasavvufu şiirsiz düşünmek mümkün olmadığı gibi, Osmanlı şiirini de tasavvufsuz düşünmek hiç mümkün değildir.

Tasavvufta şiir bir etik alan oluşturma çabasıdır. Ahlak ve maneviyatı sosyal hayata hakim kılmak için şiir bir vesiledir ve üstelik hüviyet sahibi bir vesiledir. Hayatında bir dergâha adım atmamış birisi dergâh ile ilgili şiir yazıyor ise, şiirin gerekliliği ile şairin gerçekliği arasında çok ciddi bir sorun var demektir. Bu durumda dergâh sadece metni nostaljik açıdan süsleyici bir unsur olarak kalıyor. Osmanlı divan şiiri, baştan sona bir tasavvufî şiir değildir, fakat tasavvuftan da hiç bir şekilde âzâde değildir. Şüphesiz ki divan şiirinin arka planı kurcalandığında bu ayan beyan görülecektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Tasavvuf, Osmanlı dönemindeki hakim dünya görüşüdür. Tasavvufun ekonomi-politiği henüz incelenebilmiş değildir. Sırtlarında yamalı aba ve ellerindeki keşküllerle nefisleri için değil, halkları için dilenen insanlar cemiyet, ekonomi, tarih, sosyoloji ve edebiyat açısından ilginç insanlar değiller mi? Bizim keşküllü Melâmî dervişlerinin ekonomi-politiğini şiir bazında incelemek gibi bir niyetimiz ve teşebbüsümüz var. Fakat bu çalışmayı ne zaman nihayete erdireceğimiz hiç belli değil. Şiir de elbette ki adı geçen hakim dünya görüşünden çok sıkı bir biçimde etkileniyor veya şiir dünya görüşünün sosyal hayata hakim olmasına önemli katkılar sağlıyordu. Yani inancın ve yaşamın ciddi temeller üzerine oturan bir bilgi teorisi, epistemolojisi vardı. Tasavvuf ve divan şiiri çözümlenmeden, Osmanlı kanonu, olgusu ve sosyal hayat doktrinini asla deşifre edilemez. Şiir, burada sosyal hayatı açıklayıcı göstergeler işlevini üstlenir.

Din ve onun özel bir alanı olan tasavvuf yerine pozitif bilimi ikame etmeye çalışan asrî Garbiyatçılar elbette ki sūfî doktrinlerini hiç anlayamazlar. İslamın Mistik Boyutları²³ üçüncü kişi olarak dışarıdan bakmakla anlaşılabilir. Tasavvuf ve divan şiiri mutfağına kırk (erbain) günlüğüne patates soymaya şöyle bir uğrayın mistisizm ve şiir nasıl bir şeydir göreceksiniz.

Sûfîler, gerçek fukaralar olması gerekirken İslam'ın temel doktrinine taban tabana zıt bir şekilde günümüz softalarının mal üstüne mal yığmaları ve tıpkı piyasa kapitalistleri gibi yaşamaları bu alanın iyice dejenere edildiğinin somut/okkalı bir kanıtı sayılmalıdır. Bu ham sofuların kendi yaşadıkları hayatı her yönden kutsadıklarının ve kendilerinin dışındaki bütün hayatları da dışladıklarının, yadsıdıklarının ve bätül saydıklarının altını çizmek isterim. Bu tarz yaşamı da bir tür yaşam fetişizmi saymak gerekir. Marazî bir ruh kendisinin dışında yaşanan bütün hayatları hastalıklı görür. İnsanlar hayata nasıl bakarlarsa elbette ki öyle görürler.

Batının Hümanizma orijinli olarak uzun soluklu bir süreç içerisinde edebiyat ve eleştiri marifetiyle belli bir felsefi düzeye erişmiş olması bilimi kendisine amade kılma ve bilim yoluyla insanlığı sömürme gibi bir sonucu doğurmuştur. Osmanlı medreselerinin en büyük âlimlerinden biri olan Tokatlı Molla Lütî aklî ilimlere önem verdiği ve aklî ilimlerin de insanları küfre götüreceği gerekçesiyle idam edilirken, şair Petrarca (1304-1374) daha on dördüncü asırda eski eserlerden mürekkep muhteşem bir

²³ Annemaria Schimmel, İslamın Mistik Boyutları, Çeviren: Ergun Kocabiyik, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

kütüphane kurarak aklı (b)ilimlere azami derecede önem veriyor ve bir anlamda Rönesans'ı ta işte o zamandan hazırlıyordu.

Muhyiddin-i Arabî'nin hoşgörü mektebinden son derece katı İbn-i Teymiyeci mollalığa demirleyen Osmanlı düşünce hayatı Şeyh Bedreddin'in idamı ile güçlü bir darbe yedi, Molla Lütü'nin idamı ile de iyice tıkandı ve İsmail Maşuki'nin idamıyla da iyice ortadan kalktı. Osmanlı düşünce hayatının niçin çok az sayıda ilim, irfan ve umran sahibi çaplı entelektüel yetiştirebildiğinin ipuçlarını bence bu üç büyük insanın idamında aramak gerekir. Varın siz buna Türkolojinin kurucusu ve Menderes'in dışişleri bakanı Fuat Köprülü'nün, Yassıada mahkemelerinde idamla yargılanmasını da ilave ediverin.

Bencilleşme politikalarının kesintisiz bir şekilde inşa edilmekte olduğu günümüzde kitap sürekli hayatın dışına itiliyor. Kimliksiz bu insanlar, tarihi cinsiyetsiz bir meta haline getiriyorlar. Şüphesiz ki tarihi gerçek anlamda inşa edenler aslında savaşçılar değildir, tarihi inşa edenler âlimler, şairler ve mutasavvıflardır. Her dönem tarihinde savaş, insanlar üzerinde sürekli olumsuz etki bırakırken, fikir ve estetik işçileri insanlara psikolojik bazda sürekli olumlu ve güzel şeyler telkin etmişlerdir.

Modern çağın en önemli mistiklerinden Nurettin Topçu²⁴ ilk defa estetik ve mistik olmak üzere iki türlü imandan söz ediyordu. Topçu; mistik imandan dinin, estetik imandan ise sanatın doğduğunu söylüyordu. Din ve sanat gibi birbirinden iki farklı alanda imanı önceleyen Topçu, imanı din ve sanatın önüne koyuyordu. Nurettin Topçu'nun dine ve sanata bakış açısı oldukça problemlidir. Elbette ki din ile sanat ilişkisi tarih boyunca var olmuştur ve hep var olacaktır. Din olmadan iman olmaz, din olmadan insanlar neye inanacaklar ki? İman problem üretmez, bilakis problemleri çözüme kavuşturur. Sanat ise sürekli problem üretir ve hep ama hep problemin olduğu yerde vardır.

Nurettin Topçu'ya ben de kendi hâlimce belki şöyle bir katkıda bulunabilirim. Estetik ve mistik iman işin aslına ve astarına bakılacak olursa tasavvufatır. Estetik imandan sanat falan doğmaz, estetik imanı doğuran bizzat tasavvufun kendisidir. Buradan elbette ki estetik düzeyi yüksek bilinci narkoza sokacak kadar çok güçlü ve estetik şiirler çıkabilir. İman asla problem üretmez, problemi üreten veya var olan problemleri gören ve deşifre etmeye çalışan sanatın bizatihi kendisidir. Estetik ve mistik tek başına iman üretmez. Hiç

²⁴ Nurettin Topçu, İradenin Davası, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 68

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

şüphesiz ki bu mutasavvıfların evreni ve insanı algılayış biçimleri ile ilgili bir olgudur. Bu algılama biçimlerinden hiç şüphesiz ki sanat ve estetik çıkabilir, fakat asla din çıkmaz.

Tasavvuf doktrinlerini ve sūfileri aydınlanmacı bir kafa yapısıyla (bakışsız açıyla) eleştirmeye çalışanlar vardır. Sırf bu amaçla kitap yazanlar da vardır. Mesela bu alanın karşı devrimcilerinden İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre, "insanı kötümek tasavvufun yaygın ilkelerinden biri"²⁵ imiş. Bu bağlamda Eyüboğlu'na göre elbette ki bütün sūfiler de kötü olmuş oluyor. Son yüzyıl aydınlanmacısı Eyüboğlu'na göre mesela Mesnevi sahibi Mevlânâ, Bostan ve Gülistan sahibi Sadi-i Şirâzî, İranın büyük âlim, sūfî ve şairlerinden Molla Cami ve daha ismini saymadığı(m) pek çok sūfî kötü insanlardır. Mesnevî ile Bostan ve Gülistan'daki ibret ve hikmet amaçlı yazılmış bazı hikayeleri gerçekmiş gibi anlatan Eyüboğlu, inançla bilimi karşı karşıya getirme gibi derin bir misyon üstleniyor. Ve elbette ki araştırmacı ve yazarımız Eyüboğlu asil bir asrî olarak bilimden yana tavır koyuyor. Kapitalizm, din ile bilimi hemen her fırsatta çatıştırarak aradan nemalanma arzusundadır. Bu tehlikeye son derece dikkat etmek lazımdır. Bu din ile bilim hiçbir yerde uyuşmuyor mu acaba? Din ile uyuşmayan bilim değildir, bilim ile uyuşmayan da din değildir. Bu uyuşma elbette ki sömürge amaçlı pozitivist bilimle uyuşma anlamı içermiyor. Dünyayı talan eden bilim ve onun ürettiği/tükettiği dünyayı talan eden ve onu yaşanmaz hale getiren teknoloji ile de uyuşmuyor. Sūfilerin de elbette benimsemiş oldukları bir teknoloji projesi var. Bu teknoloji elbette ki dünyaya ve çevreye hiçbir zarar vermeyen, evrenin ekolojisiyle oynamayan ve insanın insan olarak kodlandığı ve konuşlandığı Mevlânâ teknolojisidir, Hacı Bektaş teknolojisidir, Yunus Emre teknolojisidir, Hacı Bayram teknolojisidir. Dini ve tasavvufu sadece gönüllere hapsetmeye kalkan faşist aydınlanmacı bir kafanın cezasını dünyanın bütün mazlumları çekiyor. Mazlumlar da zâlimler kadar suçludurlar, eğer zulme başkaldırmamışlarsa!...

Bayezid-i Bistâmî, Mısır'ı işgal eden (fetheden) Fransız kralı Napolyon'dan çok daha büyüktür. Napolyon, tarihi yıkarken, Bayezid-i Bistâmî tarihi inşa etmiştir. Cengiz ile Hülâgû ne kadar tarihi inşa etmişlerdir? Dünyayı ve tarihi virâneye döndürmüşlerdir. Hâlbuki Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmî ve Şeyh Bedreddin gibi karizmatik isimler tarihin içinde yepyeni bir alan açarak insanlık tarihine çok önemli katkılarda bulunmuşlar ve tarihin akışını değiştirmişlerdir ve üstelik tarihin kirli (çirkef) yüzünü okunur kılmışlardır. Buradan tarih

²⁵ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 21

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

felsefesine atlayacak olursak, insanlığın canına okuyan zalimleri tarihî bir karakter olarak mı ele alacağız? İnsanlık tarihine büyük kötülükleri olan zalimlere tarih niçin sahip çıkar?

Şiir, mazlumlardan yanadır. Zulme pirim vermeyen şiir her türlü haksızlığa karşı kıyam (başkaldırı) halindedir. Tasavvufun önderleri mutasavvıflarda da zulme karşı büyük bir direniş göstermişlerdir. O halde sûfî ile şair arasında, şiir ile tasavvuf arasında önemli bir akrabalık ilişkisi vardır. Tasavvuf eski şiire önemli birikimler kazandırmıştır. Modern şairler de tasavvufî bir dünya görüşüyle yetişmişlerse bile bu zengin alandan bir hayli yararlanmışlardır. Hiç şüphesiz ki bu yararlanma üstad şairlerden kalfa ve çırak şairlere kadar uzanmaktadır.

Oryantalist ve kaba gerçekçi metinlerle bugün insanları sömüren ve her şeyi sıradanlaştıran ideolojilerin mürşidleri herkesi ıslah etme gibi bir misyon üstlenmenin peşindeler. İnsanları emperyal ve pasif özne görünümlü nesne konumuna getirmeyi hedefleyen bu metinler ve bu metinlerin yazarları soykırım yapan ve insanlık (savaş) suçu işleyenler kadar suçludurlar. Her bir metni savaş metni haline getiren Oryantalist metinler apoletleri sökülmiş resmî tipler yaratma gibi önemli işlevler üstleniyorlar. Tasavvuf ve divan şiiri gibi üst dille üretilmiş elit (bazen havassu'l-havas) metinleri anlamak, günümüzün sıradanlaşan ve kendiliğinden oryantalizme yem olan insanları için imkânsız ötesi bir şeydir. Eski mutasavvıflar ve divan şairleri, günümüz şairlerine elbette ki çok önemli şeyler söylüyorlar ve insanları ciddi okuma teorilerini okumaya çağırıyorlar. İnsan ve evrenden Tanrı'ya doğru gerçekleşecek bir okuma teorisi bu.

Metin milliyetçiliğini oluşturan ve kendi konseptine özgü 'muhayyel cemaatler' yetiştiren metinler bilinç altını biyolojik bombalarla bombalayan imajistler kadar suçludurlar. Kendi dergâhına kapıkulu askerleri yetiştiren bu metinler en örgütlü yeryüzü ideolojileridir. Kendilerini ve ideolojilerini anlatan/onaylayan her metin kutsal, kendilerini anlatmayan/onaylamayan her metin bâtıldır. Böylelikle diktacı metinler, toplumda diktacı/dikteci/buyurgan insanlar yetiştirmekte ve herkes kendi inanç ve ideolojisini 'öteki' olarak kodladığı karşısındakine dikte etmeye çalışmaktadır. Sûfilik, tüm diktacı ideolojilerin tam olarak karşısındadır. Sûfilik gönüldaşlıktır, hiçbir kabulünü hiçbir kimseye dikte etmez.

İslamiyette felsefe tasavvuf ile başlamıştır. Bu anlamda sûfiler, sûfî oldukları kadar aynı zamanda feylesofturlar. Yaşadıkları toplumu zımnen eleştiren ve mevcut yanlışlara karşı tavır koyan onlardır. Tasavvuf ilim demektir, tasavvuf irfan demektir, tasavvuf

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

umran demektir. Tasavvuf şiiri ise dimağda Nişabur depremi etkisi yaratan ve insanı narkoza sokan bir şiirdir. Her tasavvuf okulunun bir şiir poetikası vardır. Tasavvuf şiiri okulu başlı başına bir disiplindir. Hiç şüphesiz ki tasavvuf başlı başına bir yorum ve hermeneutik mektebidir. Divan şiiri de Fuzûlî'nin buyurduğu gibi ilim temelleri üzerine yükselmiştir. Zira; ilimsiz şiir, temelsiz duvar gibidir.

Klasik divan şiiri ve tasavvuf metinleri ile modern metinler bazında disiplinler arası ilişkide yakın akrabalık boyutları/ilişkileri mevcuttur. Sûfî şairlerin, şiirlerinin ana temasını metafizik oluşturmasına rağmen modern şairler metafizik alanın dışına çıkarak metafiziği derinlemesine ele almak yerine onu bir malzeme olarak kullanıyorlar. Dergâhlar, eski dönemlerin üniversiteleri idi. Neredeyse bütün disiplinler burada öğretilirdi. Şiirden sanat tarihine, hatta felsefeye kadar gerekli görülen her şey öğretilir idi. Burada elbette ki bütün şeyhlerin şair olmalarına biraz nazar etmek gerekir. Mevlânâ'dan miskin Yunus Emre'ye, Eşrefoğlu Rûmî'den Ümmî Sinan'a, Ahmet Yesevî'den Pir Sultan'a, Hacı Bayram'dan Aziz Mahmut Hüdâyî'ye kadar bütün şeyhlerin şair olmaları bu görüşümüzün kanıtı sayılabilir.

Hallâc-ı Mansûr'un 'ene'l-hakk' söylemi toplumun 'ene'l-batıl' söylemine ve yaşam ilkesizliğine karşı bir eylem ve tavidir. Elbette ki söylem eyleme dahil. Cüneyd-i Bağdadî veya Bâyezid-i Bistamî'ye atfedilen "cübbemin içerisinde Allah'tan başkası yoktur" sözü gerçekte ruhlarını/gönüllerini ve bedenlerini ilahî varoluşun ve yaratılışın dışında algılayan ve konuşlandırılanlar için arka planda çarpıcı bir eleştiriydi. İbrahim Edhem'in tâci ve tahtı terketmesi güce ve iktidara tapanlara gerçekte çok çarpıcı ve sarsıcı bir tokattır. Ahmet Yesevî'nin yeraltı miraçlarına çıkması yeryüzünü yaşanmaz kılanlara karşı derin ve öfkeli bir manifestoydu. Hoca Ahmet Yesevî'nin Hz. Peygamberin altmış üç (63) yaşında vefatını gerekçe göstererek yer altına inmesi sadece mistik bir tavır olarak yorumlanamaz. Anlayanlar için orada çok önemli bir manifesto vardır. Mevlânâ, ne olursan ol yine gel derken tarihi ayrımcılığı/bölücülüğü ve ırkçılığı tel'in (protesto) etmiyor muydu? Niyazî-i Mısırî, sürgünlerden sürgünlere giderken bu günün mazlum ve mağdurlarına pişdârlık eyleyerek bir çeşit insanları zulme karşı direnişe çağırıyor muydu? Bedreddin, çırılçıplak darağacına asılırken çıplak bedeniyle gerçeğe yürümüyor muydu? Seyyid Nesîmi, derisi yüzülürken hakka ve hakikata ulaşmanın bir bedelinin olduğunu haykırıyor muydu?

Mutasavvıflar, çağdaş şairlere elbette ki yeni açılımlar sağlamıştır. Behçet Necatigil'in, İbrahim Edhem ve Eşrefoğlu Rûmî ile ilgili şiir yazması, kendisini derin metafizik alanlara yöneltmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Cüneyd-i Bağdadî, Hallâc-ı Mansûr ve Mevlânâ gibi büyük sûflerin, Asaf Halet Çelebi'nin şiirine çok önemli katkılarının olduğu hiçbir şekilde inkâr edilemez. Hilmi Yavuz'un hayatında ve şiirlerindeki dil ve üslûbun oluşumunda elbette ki Cüneyd-i Bağdadî, Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmî, Şeyh Bedreddin, Şahabeddin-i Suhreverdî, Abdülkadir-i Geylânî, Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, Sümbül Sinan gibi büyük mutasavvıfların önemli birer rolü vardır.

Modern şiirde tasavvuf en çok Sezai Karakoç ile yaşıyor. Hilmi Yavuz'un şiirinde ise tasavvuf dışarıdan içe doğru kuşatıcı bir varoluşçulukla yaşıyor. Sezai Karakoç'un şiiri içeriden dışa doğru açılıyor, Hilmi Yavuz ise dışarıdan içe doğru nüfuz etmeye çalışıyor. Attila İlhan'da nostaljik ve arkaik bir malzeme olarak var tasavvuf. Onun şiiri bu açıdan bir temâşâ şiiri olarak düşünülebilir. Turgut Uyar'da ise kuru bir iskelet olarak yaşıyor. Bu durumda şüphesiz ki tasavvufu önemli kılan Sezai Karakoç ve onun şiiridir. Güçlü bir bilgi teorisi ve yaşama karşı şiirle direnen ve alabildiğine samimi bir çağdaş derviştir Sezai Karakoç. Onu modern bir Melâmî olarak kabul etmemiz mümkündür. Onun kadar şiiri yaşayan/şiiri içselleştiren ve şair olan ikinci bir kişi gösterilemez Modern Türk Şiirinde. Yunus Emre'den sonra dervişliği ve şiiri manevi şahsiyetine eriten/birleştiren Sezai Karakoç'tur.

Modern şairler, şiirlerinde mutasavvıflara bir hayli yer vermişlerdir. Hatta eskiye nazaran yeni şairlerin sûflere daha çok yer verdiklerine tanık oluyoruz. Fakat bu şairlerin belli bir tasavvuf ekolüne bağlı oldukları ve tasavvufî bilgiyi sosyal hayata ikame ettikleri pek söylenemez. Modern şiir tasavvufun dışında akıyor ve akarken de zorunlu olarak tasavvufun kara sularına uğruyor. Bu epistemolojiden kopan şiirin tamamen duygusal bir nostaljiye ve oldukça tehlikeli bir metinselliğe yönelmesidir. Sıkı bir modernliğe dayanan şiirin yaşama şansı da çok zayıftır. Modern şiir, bir anlamda tehlikenin farkına vardı ve boş vakitlerinde tasavvufun çetin kayalarını şöyle hafiften yalayıp geçiyor.

İşin bu son noktasında biraz da metin hapsinden söz etmek istiyorum. Modern şairlerin önemli bir çoğunluğu herhangi bir tekke veya dergâha uğramadan, hayatında bir şeyh/mürşid görmeden kuru bilgilerle tarihin her aşamasında dolu dolu yaşanmış bir hayatın insanlarını ve şiirini sadece metinleştiriyorlar. Ben buna 'metin hapsi' diyorum. Bu durumda da elbette ki modern şairler, modern hayatın savcılarını, hâkimlerini ve gardiyanlarını oluyorlar. Sosyal hayattan kopuk metinlere hapsedilmiş muhteşem bir yaşamın şiiri modernizm zindanlarında işte böyle çürüyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

KAYNAKÇA

- ANDREWS, Walter G., Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- BALIVET, Michel, Şeyh Bedreddin [Tasavvuf ve İsyân], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000
- BARDAKÇI, Mehmet Necmettin, Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005
- DUKAS, Bizans Tarihi, Çev. V. L. Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1956
- DÜZDAĞ, Ertuğrul, Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları, İstanbul, 1972
- FIŞ, Radi, Ben de Halimce Bedreddinem, Çev. Mazlum Beyhan, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2001
- GARAUDY, Roger, İslâm ve İnsanlığın Geleceği, Türkçesi: Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 1990
- GENER, Cihangir, Ezoterik-Batını Doktrinler Tarihi, Gece Yayınları, Ankara, 1995
- GIBB, Elias John Wilkinson, Osmanlı Şiiri Tarihine Giriş, Tercüme: A. Cüneyd Köksal, Köksal Yayıncılık, İstanbul, 1999
- HOLBROOK, Victoria R., Aşkın Okunmaz Kıyıları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- İZ, Mahir, Mahir İz, Tasavvuf, Rahle Yayınları, İstanbul, 1969
- KILIÇ, Mahmut Erol, Sûfi ve Şiir, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004
- KÖPRÜLÜ, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1919
- MASSIGNON, Louis, İslam'ın Mistik Şehidi/Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi, Çev: İsmet Berkan, Ardıç Yayınları, İstanbul, 2006
- MELIKOF, Iréne, Uyur İdik Uyardılar, Çeviren: Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993
- , Hacı Bektaş [Efsaneden Gerçeğe], Çeviren: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 1994
- NASR, Seyyid Hüseyin, Modern Dünyada Geleneksel İslam, Çevirenler: Savaş Şafak Barkçın-Hüsametdin Arslan, İnsan Yayınları, İstanbul, 19889

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- ÖZKIRIMLI, Atilla, Edebiyat İncelemeleri [Edebiyat Yazıları I], Cem Yayınevi, İstanbul, 1983
- ÖZLEM, Doğan, Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri I-II, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996
- SCHIMMEL, Annemaria, Mevlânâ Hindistan'da, Konya, 1978
- , Ben Rüzgârım Sen Ateş [Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî: Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri], İstanbul, 1999
- , İslamın Mistik Boyutları, Çeviren: Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001
- , Aşk, Mevlânâ ve Mistisizm, İstanbul, 2002
- , Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Şark ve Garpta Tesirleri, Gutenberg Matbaası, Ankara, Tarihsiz
- TOPÇU, Nurettin, İradenin Davası, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, İslâm Düşüncesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2000
- , Türk Tefekkürü Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 1990

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*